

ként jelentek meg a *Türkenliedek* a németföldi népénekekben, egyházi fohászokban. A műfaj tájékoztató, erőt adó üzenete a társadalom legszélesebb köreit szólította meg. Itt megint hiányolom a magyarországi párhuzamok megemlítését. Amikor például Homonnai Drugeth Bálint, Bocskai hadvezére, telve bizonytalansággal, török segédhadakkal Érsekújvár alá vonult, naplójában feljegyezte: „énekelnék az Úrnak igen kedves énekemet: Erős várunk nekünk az Isten etc., ezek a bégek izenék, hogy elhitték ők azt.” (Homonnai Drugeth Bálint naplója. In: *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*. Kiad. Csonka Ferenc és Szakály Ferenc. Európa, Bp., 1988. 108. old.)

A kötet ráébreszti az olvasót: korántsem mai sajátosság az, hogy a politika igénybe veszi, s törekvéseinek megfelelően manipulálja a médiumokat. A kora újkorban kialakuló, megdöbbentően korszerű kommunikációs mechanizmus feltárása adja e könyvnek a szakmai frissesség és a „naprakészség” értékeit. Az alávetett társadalmi csoportok nem engedték, hogy a hatalom mindent „lenyomjon a torkukon”, s megteremtették saját hírfórumaikat – ennek bizonyítása szintén fontos eredmény. A politikát, a történelmet szemlélni, közvetíteni, értékelni, a velük kapcsolatos híreket kisajátítani, a hatalom közleményeit befogadni, véleményezni vagy elutasítani – mindezen fontos kérdésekre a XVII. századi történeti források bemutatásával, elemzésével G. Etényi Nóra napjaink számára is tájékoztató, érdekes válaszok sorával szolgál.

Szabó Ildikó: Nemzet és szocializáció

A POLITIKA SZEREPE AZ IDENTITÁSOK
FORMÁLÁSÁBAN MAGYARORSZÁGON
1867–2006

*L'Harmattan, Bp., 2009. 3344 old.,
3200 Ft*

A politikai szocializáció mint kutatási téma megjelenése óta több tudományág metszéspontjában helyezkedett el (politológia, szociológia, pszichológia, történettudomány). Könyvében Szabó Ildikó, reflektálva a téma által megkövetelt sajátos igényekre, arra a hiánypótló feladatra vállalkozott, hogy napjaink politikai szocializációs folyamatait komplex történeti-szociológiai-politológiai vizsgálati keretben értelmezze.

A politikai szocializáció fogalmát a francia politikai szocializációs irodalom klasszikusa, Annick Percheron művei, valamint Peter Berger és Thomas Luckmann *A valóság társadalmi felépítéséből* belátásai keretezte fogalmi mezőben értelmezi. Eszerint a „politikai szocializáció az egyén és a politikailag megformált társadalom közötti interakciók egész életen át tartó folyamata”, melynek során kialakulnak az egyén állampolgári sajátosságai (demokratikus attitűdök, állampolgári viselkedésformák, politikai preferenciák stb.), illetve újratermelődik az állampolgári kultúra (21. old.). Szabó szerint minden társadalmat jellemez egy *szocializációs modell*, ami nem más, mint a szocializáció formális (iskola, civil szervezetek) és nem formális (család, kortárs csoport, média) tényezőinek és hatásmechanizmusainak összessége. Míg a nem formális szocializációs tényezők a politikai identitás kialakításában, addig a formális szocializációs tényezők az állampolgári magatartás kialakításában játszanak nagyobb szerepet.

A politikai szocializáció fenti – a szakirodalom által gazdagon tárgyalt – ágensei mellett Szabó bevezeti az „alaptematika” fogalmát. Ezt olyan „történelmileg építkező és a nyilván-

nos kommunikációban kidolgozódó témaegyüttesként” definiálja, amely „(a) folyamatosan értelmezi a makroközösség tagjainak egymáshoz és a közösségen kívül lévőkhez való viszonyát és (b) identitásukon keresztül próbálja őket bevonni a közösségi, illetve a politikai szintre”. E sajátosságok okán tekinti az alaptematikákat „a politikai szocializáció generációkon átívelő, világképet alakító, diszkurzív ágensének” (31. old.). Három, az európai történelem során a politikai szocializációban kiemelten fontos alaptematikát különböztet meg: *vallási, nemzeti és demokratikus* (illetve a napjainkban formálódó *európai*). Az alaptematikák történetileg egymásra épülnek, egymással keverednek, ugyanakkor saját történelmi dinamikájuk is van (kanonizálódnak vagy meghaladják őket).

Az európai történelem leghosszabb szakaszában a vallási alaptematika volt meghatározó, monopóliuszete a vallás és az állam szétválásával ért véget. A 19. századtól a nemzeti alaptematika került előtérbe, ekkortól a „nemzet” vált a mindennapi életvilág konstituens keretévé. Ettől kezdődően a nemzet kategóriája nem pusztán a közösség önmeghatározását fejezte ki, hanem egyfajta „olvasórácsként funkcionált”, a gazdasági, politikai problémák is rajta keresztül értelmeződtek (39. old.). Kifejezetten a nemzeti tematika közvetítésére nem alakult ki különálló intézményrendszer – szemben a vallással, amelyet az egyház, és szemben a demokratikussal, amelyet az iskola közvetített. (A nemzeti intézményeknek [pl. múzeumok, közszolgálati médiumok stb.] jelentős szerepük volt ugyan a nemzeti identitás kialakításában, elsődleges céljuk ettől mégis eltér.) Ezért a nemzeti identitás kialakulása elsősorban informális csatornákon, valamint a másik két alaptematika közvetítő rendszerének közreműködésével zajlott. A modern nemzeti tematika alternatíváját – az azt egyértelműen soha ki nem szorító – demokratikus (és újabban az európai) tematika nyújtotta, mely elsősorban a demokratikus állampolgári magatartás mibenlétére vonatkozik. A demokratikus alaptematika tartalmát – szemben a nemzettel, melyet elsősorban a pártok és a népszerű

politikusként alakítanak napi politikai érdekek szerint – nem a mindennapi politikai érdekek határozzák meg, és – szintén szemben a nemzeti tematikával – inkább racionális, mintsem érzelmi attitűdök formájában interiorizálódnak.

Szabó Ildikó a fent bemutatott keretben vizsgálja a politikai szocializáció folyamatát történelmi összefüggésben. Tézise szerint „a nemzeti tematika azokban az országokban tudja hatékonyan befolyásolni a politikai identitásokat, ahol a több politikai korszakon végighúzó nemzeti problémák foglalkoztatják az embereket, és politikai válaszokat (értelmezéseket, értékeléseket, döntéseket, cselekvéseket, alternatívákat) várnak rájuk. Ilyenek a közép- és kelet-európai országok.” (39. old.). E belátásnak megfelelően a nemzeti tematikát állítja fókuszba a magyar sajátosságok vizsgálata során. A kiegészítéstől napjainkig mutatja be, hogyan határozta meg a nemzeti alaptematika a hazai politikai szocializációs folyamatokat, hogyan hozta létre az egyes korszakokra jellemző politikai szocializációs modelleket.

A kiegészítéstől az első világháborúig tartó periódusban teljesedett ki a magyar nemzeti alaptematika (többek között a reformkor és a szabadságharc hőseinek kanonizálódásával). A nemzet közösség- és identitásképző fogalommá vált. Az ezt követő, két világháború közötti időszakban a tematika átalakult. Az addigi, alapvetően, de nem kizárólagosan államnemzeti jellegű nemzetfogalom helyét az etnikai és kultúrnemzeti fogalom vette át. A tematika közvetlenül az államhatalom irányítása alatt állt, és jelentős intézményi-politikai szocializációs szerepet töltött be. Fő témái az elszenvedett sérelmek és a fenyegettségérzés voltak (102–104. old.).

A második világháború után kínálkozott először lehetőség arra, hogy a nemzeti tematikát – az azt kizárólagossá tevő rezsím bukása után – a demokratikus alaptematika váltsa fel. A pártállam kialakulását követően azonban ehelyett egy sajátos *pártállam-nemzeti* tematika vált kizárólagossá, amely a kommunista párt, az állam és a dolgozó nép mint nemzet egységén alapult. Ez a tematika a korábbi

nemzeti alaptematikát átírta a saját bipoláris kódjának megfelelően (az új ellenség – a magyarság ellensége helyett – a kommunizmus ellensége lett). A pártállami rendszer továbbvitte a centralizált intézményi szocializáció hagyományát, itt is sajátjaira cserélve ki a konkrét tartalmi elemeket. Az erős politikai szocializáció feletti pártállami felügyelet a hetvenes évek után fokozatosan gyengült. A kialakuló második nyilvánosságban a demokratikus alaptematika is megjelent, noha éppen azért, mert csak a második nyilvánosságban jelent meg, nem tudott széles körű hatást kifejteni. Ugyanakkor a pártállam-nemzeti tematika nem tudta elérni azt a hatást, amit célul tűzött maga elé: egyfajta „kettős politikai szocializációs modell” alakult ki, amelyben a formális és informális szocializáció elkülönült egymástól. (Részletesebben erről I. Szabó Ildikó: *Az ember államossága*. In: *A pártállam gyermekei*. Új Mandátum, Bp., 2000. 109–110. old.). Más dologra szocializált az iskola, és másra a család: előbbi a hivatalos helyzetek viselkedési elveire tanított meg, utóbbi pedig a hétköznapi életben érvényes – a hivatalos viselkedési normáktól eltérő, azokat felfüggesztő, megkerülő – szabályokra (165–168. old.).

A rendszerváltás után a nemzeti alaptematika harmadszor is újrafogalmazódott. Ezúttal a demokratikus tematikát nem nyomta ugyan el, ám a politikai közéletben meghatározó jelentőségre tett szert. A pártok az újrafogalmazott nemzeti tematika mentén rajzolták meg a társadalmi törésvonalakat, ennyiben az egyik legfontosabb identitásképző erővé vált, különösen az 1998-as választásokat követően (210. old.). Az új nemzeti tematika, hasonlóan előzményeihez, kétosztatú világméretű sugallat, mely a magyarországi politikai kultúrába az elmúlt másfél évszázadban mélyen beágyazódott, így kizárólagosan befogadhatónak bizonyult. Ezt a baloldali-liberális kormány is felismerte, és 2004 óta a demokratikus és európai alaptematika mellé a nemzeti tematikát is beemelte retorikájába (265. old.).

Szabó szerint a nemzeti tematikát azért érdemes fókuszba állítani

a magyarországi politikai szocializáció történetének tanulmányozásakor, mert az egyes korszakokban más-más formában, de mindvégig meghatározta a politikai szocializációs modellt. A pártállam időszakában a sajátos pártállam-nemzeti tematika a korábban említett kettős politikai szocializációs modelljének kialakulásához vezetett: ez a modell a Rákosi-korszakban a *konfliktustagadó*, a Kádár-érában pedig a *konfliktuskerülő* formát öltött (288. old.). A rendszerváltás utáni időszakban pedig Szabó Ildikó a *fragmentált politikai szocializáció* modelljének kialakulását írja le.

A fragmentált modell a szocializációs ágensek munkamegosztásának széttozódottságával, egymást kölcsönösen gyengítő diszfunkcionalitásával jellemezhető. Kialakulásának egyik legfontosabb okát Szabó a nemzeti tematika rendszerváltás után újra nyitottá váló kérdésére vezeti vissza: „A rendszerváltás felszínre hozta, hogy a magyar nemzeti identitásnak nincs érvényes, társadalmi konszenzuson nyugvó, a politikai intézményrendszer működésével támogatott és az intézményes politikai szocializációban közvetített mintája. [...] Ugyanakkor a rendszerváltás után sem fogalmazódott meg a nemzetnek mint demokratikus politikai közösségnek tartós és koherens fogalmak rendszerén nyugvó koncepciója, amely az intézményes szocializáció kiindulópontja lehetett volna.” (282. old.) Ebben a sajátos helyzetben a nemzeti tematika szükségyszerűen politikai viták tárgyává és egyben a politikai törésvonal szervező elvévé vált. Ezzel párhuzamosan, a nemzeti tematika középpontba kerülésével lecsökkent a demokratikus tematika súlya a politikai vitákban.

A tematikák erőviszonya és állapota kihatott a szocializációs intézményekre is. Az iskolák nem tudtak politikai szocializációs feladatuknak megfelelni. Sem a nemzeti, sem az állampolgári identitás kialakításában nem tudták a modern nyugati demokráciákban megszokott szerepüket betölteni, mivel az előbbi terület épp folyó viták tárgyául szolgált, az utóbbi pedig még vita előtti állapotban volt. Vagyis hiányzott a konszenzuson nyugvó állami akarat, amelyhez az iskolák igazodhattak volna, ami együt-

tal előfeltétele sikeres politikai szocializációs tevékenységüknek. (Hiányzott továbbá az információáramlás a döntéshozók, a szaktudomány és a pedagógusok [és a pedagógusképzés] között is. Ez szintén megnehezítette az iskolák számára, hogy rátaláljanak a politikai szocializációban betöltendő szerepükre.) Az iskola diszfunkciója miatt a politikai szocializációs modell nem intézményi elemeire, a családra és a médiára nagyobb feladat hárult, melynek azonban nem tudtak maradéktalanul megfelelni. A magyar családok a különböző rezsimok alatt szerzett tapasztalatok hatására hajlamosak váltak arra, hogy szocializációs felelősségüket az iskolára hárítsák. Ennek oka az, hogy „a társadalmi játékszabályok gyakori változása miatt elbizonytalanodtak gyermeknevelési eszményeikben, és úgy vélik, hogy az iskola mint professzionális intézmény jobban tudja, hogy mi segíti elő a gyerekek *társadalmi* fejlődését” (302. old.). Az iskola és a család diszfunkciójának hatása összeadódott: míg az iskola – a konszenzuson alapuló, biztos orientáció hiányában – éppen a családokra toltta volna a politikai szocializáció felelősségét, a családok is, történeti okokból, az iskolára. Így egyfajta vákuum keletkezett, melyet más jelentkező híján a média és a benne legnagyobb súllyal megjelenő nemzeti alaptematika töltötte be. Az elmondottakat bizonyítja többek között, hogy a nemzeti tematika újjáélesztésében döntő szerepet játszó párt (az 1996 utáni Fidesz), minden társánál nagyobb népszerűségnek örvend a 35 évnél fiatalabb populációban (mely így gyökeresen eltér európai kortársaitól, akik között általában a baloldali és a liberális pártok támogatottsága jellemző). Vagyis e populáció politikai szocializációját láthatóan a nemzeti tematika határozta meg, ha egyszer a nemzeti tematikát uraló párt – a korosztályi hatás ellenére – széles támogatottságra tett szert köreiben (285. old.).

A rendszerváltás utáni politikai berendezkedés időszakában a megújuló nemzeti tematika és az általa elnyomott demokratikus tematika sajátos politikai szocializációs helyzetet teremtett. Ideális esetben – a nyugati gyakorlathoz hasonlóan

– a demokratikus tematikának kellett volna hangsúlyossá válnia, legalább annyira, hogy a szocializációs modell formálisan meghatározza, a konfliktuskihordó gyakorlatot elterjessze. Szabó elemzései szerint a politikai elit e scenárió helyett a múlt felé tapogatózott, amikor a demokratikus tematika előtérbe helyezése, a szocializáció formális szintű meghatározása helyett a történetileg mélyen beágyazott megoldáshoz, a nemzeti tematika logikájához nyúlt vissza, és a szocializációs modell tartalmi meghatározásának igényével lépett fel. Csakhogy ezzel szükségképpen paradox helyzetet teremtett, ami magában a fragmentált modellben fejeződik ki.

A tartalmi elveket ugyanis a plurális demokráciában nem lehet az intézményes szocializáció aktoraira (elsősorban az iskolára) ráerőltetni, hiszen a demokráciában ezekről az elvekről folyamatosan viták folynak. A formális szocializációs elveket megszabó demokratikus tematika ugyanakkor nem szolgálta nyilvános viták tárgyát, róla nem alakult ki konszenzus, így az intézményes szocializáció aktorai számára a konfliktuskihordó gyakorlat sem nyújtott orientációs pontot. Ebből fakad az a bizonytalanság, amely – kiegészülve a családok hagyományos szocializációs szerepet hárító felfogásával – azt eredményezte, hogy a média szocializációs hatása aránytalanul megnőtt. A benne megjelenő nemzeti tematika pedig anélkül sajátítódik el, hogy kiegészülne a demokratikus állampolgár talán legfontosabb képességével: a konfliktusok kommunikációban való feloldásának képességével. Ez a konklúzió Szabó szerint több szempontból is aggodalomra ad okot: „A fragmentált politikai szocializációs modell nem tud hatékonyan reagálni az új társadalmi kihívásokra: a szélsőjobboldali jelenségekre, a nagy integratív folyamatok ellenhatásaira, az újrafogalmazódó interetnikus és interkulturális viszonyokra és a nemzeti identitás problémáira.” (305. old.) Ezekre a jelenségekre ugyanis feltehetően sokkal inkább a demokratikus politikai szocializáció tudna felkészíteni.

Szabó gondolatainak ismertetése után érdemes egy kicsit közelebbről megvizsgálni elemzésének kulcsfo-

galmát, az „alaptematikát”. Definíciószerűen azt mondhatjuk, hogy az alaptematikák a nyilvánosságban újratermelő, saját történeti dinamikával rendelkező jelentések, melyeknek – interakciók sorozatában elsajátítva – identitásképző erejük van, és ennyiben társadalmi integrációs funkciót töltenek be. Azáltal, hogy a nyilvánosságban újratermelő, ugyanakkor integrációs és szocializációs funkcióval rendelkezőként vezeti be a fogalmat, Szabó kapcsolatot teremt a politikai szocializáció politikai és társadalmi aspektusa között. Ez teremt meg az alapot arra, hogy az alaptematikákat a politikaiszocializáció-kutatás végső magyarázó elvének tekintse, melynek átalakulása magyarázza a politikai szocializációs modellek átalakulását.

Egy új fogalom bevezetése feladatul rója a szerzőre, hogy azt a korábban kialakított fogalmak hálójában elhelyezze, tőlük elhatárolva definiálja. Erre természetesen Szabó is törekszik, amikor a politológiai irodalomban bevett „téma” (*issue*) fogalmától elhatárolja saját „alaptematika” fogalmát. Érzésem szerint azonban hasznos lett volna további referenciapontokat is keresni a fogalom árnyalására. Így például az alaptematika és a nyilvánosság – különböző koncepcióinak – viszonyát érdemes lett volna részletesebben tárgyalni. Minthogy az alaptematikák elméletileg a nyilvánosság fogalmára utalnak (abban termelőnek újra), érdemes lett volna végiggondolni, hogy az eltérő jellegű nyilvánosságok milyen keretet szabnak az alaptematikák létrejöttének. (Elég, ha Habermas klasszikus nyilvánosság-könyve alapján vizsgáljuk meg a kérdést: a reprezentatív, a polgári vagy a refeudalizálódott nyilvánosság-típusok milyen alaptematikák megfogalmazását teszik lehetővé?)

Hasonlóképp kérdések merülnek fel a különböző tematikák eszmétörténeti alapjait és egymáshoz való viszonyát illetően. Szabó a nemzeti és a demokratikus alaptematikát alapvetően egymással rivalizálóként mutatja be. Ugyanakkor kialakulásukat (a modern nemzetállamok születése) és az őket közvetítő intézményrendszert (formális szocializációs ágensek) tekintve a két tematika nem válik el egymástól. Nemzeti és demokrati-

kus tematika viszonyát alighanem pontosabban lehetne megfogalmazni, ha Szabó elhelyezte volna őket a felvilágosodás óta zajló politikai filozófiai viták kontextusában. Ennek hiányában csak feltételezhető, hogy a nemzeti tematika alighanem a kollektív értékeket az egyéni fölé rendelő politikai filozófiák, míg a demokratikus tematika elsősorban az egyéni szabadságjogok védelmét zászlajukra tűző liberális eszmék politikai nyilvánosságbeli lecsapódásának tekinthető. Amennyiben ez a feltételezés helytálló, érdemes végiggondolni, hogy a magyar eszmetörténeti kontextus figyelembevételével miként árnyalható a tematikák történeti leírása. Így például a 20. század eleji polgári radikális, liberális vagy éppen marxista gondolkodók – és Horthy-rendszerbeli utódaik – hivatalostól eltérő álláspontját figyelembe véve, több szempontú leírásra nyílt volna lehetőség, melyben az esetleges belső feszültségek is megragadhatóvá váltak volna.

A különböző alaptermatikájú korszakok szerint Szabó három plusz egy szocializációs modellt azonosít: a nemzeti tematika különböző megvalósulásai hozták létre az államszocializmus alatt és a rendszerváltás első évtizedeiben a konfliktustagadó, a konfliktuskerülő és a fragmentált modellt. Ezek mellett említi a demokratikus tematika által meghatározott, Nyugat-Európában kialakult demokratikus modellt. Ez a modell egyfajta viszonyítási pontként, implicit normatív bázisként szolgál, az evolutívan kialakult, a konfliktusok kihordásán alapuló politikai szocializációs gyakorlatra utalva (289. old.). Ezen a ponton megemlítendő, hogy Szabó talán kissé idealizáltan tekint a nyugati demokráciák szocializációs állapotaira, azok feltehetően sokkal több belső feszültséggel terheltek, mint ahogy azt figyelembe veszi (289–292. old.). E nehézséget elkerülendő, talán szerencsésebb lett volna egy expliciten tényellentétes normatív bázisból kiindulni.

A különböző szocializációs modelleket Szabó Ildikó alapvetően induktívan, konkrét történeti megvalósulásukban mutatja be. Ugyanakkor az olvasó számára érdekes kérdés, hogy logikailag miként viszonyulnak

egymáshoz. A konfliktustagadó, a konfliktuskerülő és a konfliktuskihordó modellek logikai kapcsolata nem igényel különösebb magyarázatot. Az első két modelltől belátható, hogy a harmadiknak, tehát a konfliktusok kommunikációban való feloldásának kétféle torzulásai: a békés megoldás szükségességének explicit tagadása, illetve finomabb módszerű eltussolása. Nem ennyire egyértelmű azonban, hogy a fragmentált modell miként illeszkedik ebbe az értelmezési keretbe.

A kérdésre a különböző modellek és az őket meghatározó alaptermatikák történeti dinamikájára utalva próbálhatunk meg választ kidolgozni. Magyarország az államszocializmus évtizedei alatt a konfliktusok explicit elutasításától kerülésüknek gyakorlati tartó fejlődési pályát járt be. A rendszerváltással nyitott kérdéssé vált, hogyan folytatható ez az út. Szabó alapvetően kétféle lehetőségre utal: a Nyugathoz való felzárkózást, illetve e lehetőség elszalasztását. Úgy gondolom, hogy ez utóbbi eset jelenik meg a fragmentált modellben. Ilyenformán a fragmentált modell nem közvetlenül a konfliktuskihordás torzulásaként, hanem a konfliktuskezelés fejlődéslogikájának torzulásaként értelmezhető. (Maga a dinamikus fragmentált jelző is erre utal. Míg a konfliktuskihordó, -kerülő és -tagadó jelzők egy állapot különböző modalitásait fejezik ki, addig a szétfűzöttség egy időben azt megelőző állapotra és annak megváltozására utal.) Abból fakad, hogy a konfliktustagadást és -kerülést életre hívó, centralizált hatalom megszünte nem hozta magával automatikusan a konfliktuskihordás gyakorlatát. Vagyis, noha semmilyen központi akarat nem gátolja többé a konfliktusok békés kihordásának gyakorlatát, az mégsem tud elterjedni, mivel erre semmi nem is ösztönöz.

Szabó gondolatmenetének ez az értelmezése rávilágít egy, az elemzés normatív bázisa kapcsán támadó konceptuális problémára. Szabó explicit normatív bázisa egy statikus politikai szocializációs modell, a demokratikus modell. A fragmentált modell – szemben a konfliktustagadóval és -kerülővel – ugyanakkor nem a demokratikustól való eltérés alap-

ján definiált, hanem a modellek fejlődési pályának torzulásaként. Ahhoz azonban, hogy a fogalmat ily módon vezethessük be, a modellek fejlődési pályájának normatív modelljével is rendelkezniünk kellene, de ilyenrel nem találkozunk a *Nemzet és szocializáció*-ban.

Annak ellenére tehát, hogy a fragmentált modellt történeti dinamikájából kibontva mutatja be Szabó Ildikó, kritikai bázisát csak statikusan dolgozza ki. Így pedig továbbra is nyitva maradnak pragmatikus szempontból döntő fontosságú kérdések. Minthogy nem ismert a demokratikus modell kialakulásának normatív bázisa, nem tudjuk meg, milyen lett volna az a rendszerváltás utáni fejlődési pálya, amely potenciálisan átvezet a demokratikus modell kialakulásához (hiszen az átvezető mechanizmus nem más, mint a rátérés a demokratikus modell kialakulási pályájára). Ezért végső soron nem derül ki, milyen út vezethet a konfliktuskerülő modelltől a demokratikus modell irányába, azaz milyen alternatívája van a rendszerváltás után kialakult a gyakorlatnak.

A *Nemzet és szocializáció* talán legnagyobb erénye, hogy történetiségében bontja ki napjaink politikai szocializációs sajátosságait. Az így feltáruló fejlődési pálya eredményeként létrejött egy olyan szocializációs modell, amely mélyen beágyazott a múltbeli rendszerek teremtette keretek közé, és láthatólag nincs tisztában a bennük gyökerező korlátok meghaladásának mikéntjével. Az induktív történeti elemzés nagy előnye, hogy rámutat a jelenkori politikai szocializációs sajátosságok kialakulásának történeti előzményeire. Ezért is okozott hiányérzetet, hogy a történeti folyamatok rekonstrukciójában akadnak egyenetlenségek. Szabó számára érezhetően otthonosabb közeg az államszocializmustól napjainkig tartó periódus, mint az azt megelőzők. (Azok számára, akik ismerik munkásságát, ez nem meglepő: korábbi fontosabb munkái is főleg ezzel az időszakkal foglalkoztak.) Ez elsősorban abban fejeződik ki, hogy napjainkhoz közeledve, társadalomtörténeti részletekben egyre gazdagabb elemzésekkel találkozunk. Ebből fakad, hogy a korábbi időszakok politikai szocia-

lizációs klímáját kevésbé összetetten mutatja be, az esetleges ellentmondó tendenciákat, belső feszültségeket nem dolgozza ki. Így az olvasó kíváncsisága nem elégül ki azt a kérdést illetően, hogy az államszocializmus kettős szocializációs modelljeinek voltak-e történeti előzményei a Horthy-korban és a dualizmusban, s ha igen, miként alakultak át? Minthogy a magyar társadalomtörténeti fejlődés duális jellegét a társadalomtörténeti irodalom ezekre a korszakokra vezeti vissza, nem tűnik megalapozatlannak a hipotézis, miszerint a politikai szocializáció kettősségének is vannak az államszocializmusnál korábbi strukturális előzményei.

Természetesen ezek a kérdések nem számon kérők, sokkal inkább a kíváncsivá tett olvasó kérdései, melyek a történeti-empirikus elemzések folytatásának és az elméleti következmények szisztematikusan továbbgondolásának céljából fogalmazódtak meg.

SIK DOMONKOS

Majtényi György: K-vonal

URALMI ELIT ÉS LUXUS
A SZOCIALIZMUSBAN

Nyitott Könyvműhely, Bp., 2009. 312 old., 4490 Ft

Majtényi György szokatlan helyzetekben mutatja be a pártállami/állampárti vezetőket: nem kormány- és PB-üléseken, disztribúción, mondhatni munka közben látjuk őket (bár néha itt is feltűnnek), hanem otthonukban, „baráti” körben, vásárlás közben, vadászatokon. A rendszer irányítói számára persze ez is „munka”, az elit önreprezentációjának, az elitlét újratermelésének „fárasztó” tevékenysége.

A kötet címe (*K-vonal*) többféle módon is feloldható. Elsődlegesen azt az elkülönített („közigazgatási”) telefonhálózatot jelenti, amellyel a felső vezetők lakásait és irodáit felszerelték, és amely ebben az értelemben az elit információs monopóliumát jelölte. A köznyelv ugyanakkor a rövidítést kádervonalaként oldotta fel, amelyet –

eltérő jelentéstartalommal – Majtényi is használ a II. fejezet címeiként. De a *K* utalhat arra a képzeletbeli kastélyra is, amelyet a szerző emelt az általa vizsgált csoport köré: a kastély az a hely, ahol az új elit megismerhetete, elsajátíthatta, átvehette az elődök mintáit. További metaforikus jelentéseket is hozzárendel, ilyenkor utalhat például a korra, a kiváltságok rendszerére vagy, tehetjük hozzá, magára a kommunista rendszerre is. A címlap még egy feloldási lehetőséget sugall: a címet Kádár-vonalnak is olvashatjuk.

A kötet a források széles körére épül: felhasznál levéltári dokumentumokat (párt-, közigazgatási és állambiztonsági iratokat egyaránt), visszaemlékezéseket, *oral history* interjúkat, a korabeli sajtó anyagát, sőt még szépirodalmi szövegeket is. (Például az *Ezeregyéjszaka meséit*, amelynek van ugyan újabb, pontosabb, szebb, „tudományosabb” fordítása, ám mindenképpen szimbolikus, hogy éppen egy 1956-os kiadásból idéz.) Nem nagyon reflektál ugyanakkor kötete rendkívül gazdag képanyagára, amely így jobbra csak illusztrálja a szöveget. Magabiztosan kezeli a forrásokat, könnyedén alakítja olvasmányossá még a legszárzabb hivatalos iratokból megírt történetet is. Néhány esetben azonban – úgy érzem – készpénznek veszi az eredeti, történetesen államvédelmi dokumentumok megállapításait (pl. 23. old.), és nem utal keletkezésük körülményeire, szándékára. (Péter Gáborral kapcsolatban például hitelt ad olyan kijelentéseknek, amelyeket letartóztatása után, terhelő szándékkal tettek róla [29. old.].) Az államvédelmi jegyzőkönyvek forrásértékéről csak később, más összefüggésben szól: „Óvatosságra int minket azonban e szövegek olvasásakor az a tény, hogy az eljárások tétje éppen az volt, hogy az államvédelmi vezetők kommunistához méltatlan életét [...] bizonyítani tudják.” (44. old.)

Előszavában Majtényi felhívja a figyelmet „a pontos fogalmazás, a tudatos fogalom- és szóhasználat” (10. old.) fontosságára. Erre mindvégig ügyel, és tanúságot tesz nyelvi leleményességéről is. Például: a „rendszerváltás éveiben – vadászkifejezéssel élve – ismét *terítékre került* a pártveze-

tők vadászatának kérdése” (122. old., az én kiemelésem). A focirol írva így fogalmaz: „Ma már tudjuk, hogy Szepesi György az állambiztonság ügynökeként egy *másik pályán is mozgott*” (131. old., az én kiemelésem). Ez a mondat azért is figyelemre méltó, mert tudtommal ennyire szépen senkiről sem írták meg azt, hogy besúgó volt. Feltételezhető, hogy tudatosan, a korabeli közvélekedés nézőpontját érzékeltetendő, él néhány, a sportújságírásra jellemző közhellyel is, mint amilyen „a *szürke, ámde szorgos iparosokat felvonultató nyugatnémet válogatott*” emlegetése (132. old., az én kiemelésem). Ugyanakkor nyelvi slamposságok is becsúsznak, mint például a többször előforduló (bizonyára korabeli dokumentumokból származó) „tanzán” jelző a tanzániai helyett. Az ország nevét ugyanis nem a „tanzán” néptől nyerte, amely nem létezik, hanem *Tanganyika* és *Zanzibár* nevéből képezték. Helyenként pedig körültekintőbben is fogalmazhatott volna. Kíváncsi volnék például, milyen alapon kommunistázza le a Nyerere-féle tanzániai vezetést. Az öltözködéssel kapcsolatban azt írja, hogy a „szocializmus» nem számolta fel a hagyományt és a nyugati divatot, csak átmenetileg egy viszonylag szűk területre szorította vissza” (186. old.). Ebből úgy tűnik, mintha a második világháború előtt széles körű lett volna a „finomabb alsóneműk, jobb szabású, drágább anyagokból készült ruhák viselete” (uo.), mintha 1945 előtt tömegek követték volna a legújabb párizsi divatot, majd 1945/1949 után mindenkit lódenbe öltöztettek volna. (Az persze kétségtelen, hogy az 1950-es években a korábbinál is szűkebb körnek volt lehetősége luxusfogyasztásra, ezek a lehetőségek azonban az 1960-as, majd még inkább az 1980-as évektől fokozatosan nőttek.) Egyszerű elírásnak tekinthető viszont az a téves állítás a 60. oldalon, hogy Hegedűs András 1951-ben lett miniszterelnök.

Majtényi a nézőpontok és az értelmezések pluralizmusát hirdeti, ami szerteágazó cselekményű történetet és tematikai változatosságot eredményezett. A kortársak sokféle nézőpontját is figyelembe vette, ugyanakkor nem próbált a mindentudó, objektív történetíró póza mögé rejtőzni. „A